

Kriminalvård i frihet - social service eller kontroll?

Av professor, jur. dr. INKERI ANTTILA, Helsingfors

Efter den diskussion om fängelser och därmed jämförbara anstalter, som fördes under sextiotalet — och delvis också som ett resultat av den — står kriminalvården i frihet nu uppenbarligen i tur att bli medelpunkt för intresset i de nordiska länderna. Kriminalvården i frihet uppfattas härvid ofta som ett alternativ till anstaltspåföljderna: som ett sådant område, där det alltså finns möjligheter att lyckas.

Fängelserna — ett historiskt misstag

Den kriminalpolitiska diskussionen, såväl i offentliga reformförslag som i experternas vetenskapliga artiklar, förefaller ofta att för alla brottspåföljders del glida in i samma spår. När fängelsediskussionerna under fängelsernas blomstringsperiod började, såg man fängelserna som nästan utslutande bra. Med kraftig överdrift antog man att fängelseväsendet på en gång skulle kunna fylla flera samhällsliga funktioner som upplevdes som viktiga: de skulle skrämja, bota och isolera. Verkligheten upplevdes visserligen ofta som en kompromiss mellan dessa otvivelaktligen åt olika håll ledande målsättningar. Härvid försökte man klara sig ifrån saken genom att djärvt ta ställning bara till en målsättning, som upplevdes som allra väsentligst, eller genom att indela brott, brottslingar och fängelser i olika undergrupper, för vilkas del man sedan kunde betona olika specialmålsättningar.

När man ser bakåt förefaller den årtionden långa offentliga fängelsediskussionen ofta så orealistisk, att man måste fråga sig om det överhuvudtaget existerade några verkliga strävanden att nå de målsättningar som officiellt blivit uppsatta. Också om man beaktar att det brottsliga klientelet var annorlunda än nuförtiden och att kunskapsnivån var betydligt lägre än nu, så förklaras den kriminalpolitiska diskussionen och det kriminalpolitiska beslutsfattandet säkert till stor del av att man vid sidan av de officiella målsättningarna för fängelserna uppställde sådana latent målsättningar, som man inte kunde eller ville vara medveten om; avlägsnandet av obehagliga element från gatubilden; en inriktning av aggressiviteten på socialt maktlösa samhällsskikt. Genom att påvisa dessa latent funktioner har det också i 1960-talets diskussioner varit möjligt att förklara varför man inte redan för länge sedan har vågat erkänna att fängelserna är ett historiskt misstag.

De orealistiska målsättningarna har för fängelseväsendets del anknutit sig framförallt till den så kallade „vården“. Kanske har detta ord ursprungligen betytt närmast, att man gett mat och värme åt fångar och andra anstaltsinterner för att hålla dem vid liv; i det finska språket är ju boskapsskötsel också „vård“ (vård = hoito, boskapsskötsel = karjanhoito). Såsom det redan intill leda har påvisats, har man emellertid i officiella stadganden och inom litteraturen på detta område velat uppfatta detta ord i en helt annan, vidare betydelse: kanske närmast som ett uttryck jämförbart med sjukvård. Och så har man då alltså införlivat med „fångvården“ allsköns helt olikartade element, från folkskolorundervisning, brevkurser, körsång och lövsågning till bibelkretsar, etik, gruppterapi och „hjärntvätt“; allt detta naturligtvis vid sidan av den normala rutinmässiga sjukvården. Under en lång tid trodde man, att så snart denna vård gjorts tillräckligt effektiv skulle man både kunna bota fångarna och påverka landets allmänna brottslighetssituation på ett gynnsamt sätt. Som systemets brister såg man närmast de knappa ekonomiska resurserna, och som tilläggsvarigheter kanske alltför stora anstalter, avsaknaden av observationsanstalter, vårdtidens korthet och personalens bristfälliga utbildning.

Situationen förändrade sig först på 1960-talet. Åtminstone i de nordiska länderna erkända man äntligen öppet att fängelseväsendet var dömt att misslyckas — åtminstone om huvudmålsättningen skulle vara att „bota“ fångarna. Man visste också varför: fängelserna var totalitära anstalter där man levde under onormala förhållanden, anstalter där många motkrafter hindrade vården och saboterade dess resultat. I en så här konstgjord miljö, sade man, kunde ingen anpassas till det fria samhället. En person som klarade sig bra i fängelset blev nämligen samtidigt „institutionaliserad“, och då hade han således inte alls blivit mera kapabel att komma till rätta i frihet.

Fängelserna var alltså dömda. Vad i stället? Tankarna sökte sig naturligtvis till andra alternativ, dels till alldeles öppna anstalter, rent terapeutiska anstalter, men framförallt till påföljder som kan verkställas i frihet. Uppfattningen om att fängelseväsendets totala isolering från det fria samhället var roten och början till allt ont föreföll att direkt peka ut vägen för denna utveckling. Också utförda undersökningar föreföll att utvisa, att de förbrytare, som inte hade råkat i fängelse utan som hade fått en villkorlig dom, i framtiden klarade sig bättre än frigivna fångar. *Det onda föreföll alltså att dölja sig i isoleringen* och problemets lösning såg ut att knyta sig till ett utvecklande av kriminalvården i frihet.

„Frivård“ — *det nya magiska ordet*

Jag har uppehållit mig såhär länge vid diskussionen om anstalter, för att jag nu, när diskussionen har övergått till att gälla kriminalvård i frihet, vill fästa uppmärksamhet vid en viss fara. Denna fara ligger i att samma argument och samma botemedel, som på sin tid förekom i fängelsediskussionen, på nytt som sådana förs fram i frivårdsdiskussionen. Om så sker, uppnår man inte heller denna gång något nyttigt. Om man på nytt hoppas, att de påföljder som verkställs i frihet *på samma gång* skall varna, bota och få vederbörande person att undvika återfallsbrott, och om man för att uppnå dessa målsättningar skapar ett sådant system, där samma myndigheter på en gång försöker uppnå alla dessa målsättningar, så flyttar man i själva verket bara kriminalpolitikens urgamla problemfält till ett nytt område.

Jag misstänker, att det håller på att gå just på det viset med den diskussion som har förts under början av 1970-talet.

Detta intryck får man redan därav, att man i den nordiska debatten och planeringen konservativt kretsar kring samma „påföljdshärva“. När man talar om kriminalvård i frihet, önskar man i själva verket endast tala om två urgamla påföljder, som ursprungligen gick under benämningarna probation och parole (eller villkorlig dom och villkorlig frihet). Man behandlar inte alls alla de sanktioner, som har använts eller kanske åtminstone skulle kunna användas mot förbrytare, och som skulle kunna verkställas utanför anstalterna. Vanligen lämnar man rentav bötesstraffen utanför diskussionen. Diskussionen koncentreras onekligen till de påföljder, för vilkas del man — alldeles som beträffande anstaltspåföljderna tidigare — kan intala sig att de samtidigt tjäner flera goda syften.

Ordkombinationen „kriminalvård i frihet“ eller det ännu finare ordet „frivård“ är symptomatisk. Återigen skall detta ord „vård“ (detta länge omhuldade ord som väcker angenäma associationer) förena två traditionella påföljder; och nu dessutom på det viset, att till det har fogats prefixet „fri“, som är fyllt av positiva värdeladdningar.

Härifrån kan man sedan fortsätta på det gamla sättet: man kan återigen precis som tidigare beklaga sig över de offentliga anslagens knapphet och riksdagsmännens oförstående; göra upp planer för grundandet av nya övervakningscentra; beräkna maximumantalet eller det optimala antalet övervakade per övervakare; föreslå allt mera psykologiska tester och/eller psykiatrisk vård för de övervakade; indela dem i kategorier, undergrupper och ytterligare dessas undergrupper och för var och en av dessa fundera ut speciellt lämplig övervakning och de bästa övervakartyperna; förena dessa åtgärder med allmän samhällelig vård och olika slag av fritidssysselsättning. Sedan kan man sitta och

vänta på att allt detta äntligen skall föra med sig den efterlängtrade lösningen: ett effektivt fungerande kriminalpolitiskt system.

Detta önsketänkande är inte enbart onödigt utan farligt. Det är farligt i två hänseenden: det hindrar oss från att se med vilka åtgärder man i verkligheten skulle kunna inverka på den allmänna brottslighetssituationen. Det hindrar också från att planera ett förnuftigt och effektivt system av påföljder som verkställas i frihet.

Man bör alltså medge att „kriminalvård i frihet“ inte är något sådant undergörande medel, som skulle lyckas i allt det som anstalterna misslyckats i. Överhuvudtaget kan man lika litet med kriminalvård i frihet som med traditionella kriminalpolitiska åtgärder väsentligen inverka på den allmänna brottslighetssituationen; detta av den anledningen, att de i praktiken tillbudsstående åtgärder, som är riktade mot förbrytarens motivation spelar, enligt vad vi nu vet, överhuvudtaget en ganska anspråkslös roll jämförda med de samhällseliga krafter som verkligen påverkar brottslighetens art, mängd och utveckling. Den allmänna brottslighetssituationen kommer man åt på en helt annan väg: framförallt med allmänna samhällspolitiska planeringsåtgärder och genom att minska möjligheterna att begå brott. Brottsituationerna minskas både genom konkreta tekniska metoder, som till exempel genom att öka antalet skyddsanordningar och begränsa användningen av farliga ämnen, och genom att förbättra bevakningen. På ett allmännare plan förminskas brottsituationerna också genom att förhindra att det uppstår sådana miljöer som gynnar brottslighet. Man kan naturligtvis minska brottsligheten också genom att ur lagen avlägsna onödiga kriminaliseringar, alltså genom att ändra definitionerna på brott.

Vilken roll har då kriminalpolitiken i ordets inskränkta traditionella betydelse? Var behövs det påföljder som verkställas i frihet? Enligt modernt tänkande har kriminalpolitiken i ordets inskränkta bemärkelse för det första till målsättning att för sin egen anspråkslösa del minimera de skador som förorsakas av brott. En annan målsättning är att sträva efter en rättvis fördelning av de totala kostnader som åsamkas samhället av brottsligheten: detta är alltså primärt en *utjämningsmålsättning*. Man kan inte ordna bekämpandet av brottsligheten endast genom att taga i bruk olika bekämpningsmetoder, utan man måste alltid samtidigt besluta vem som skall svara för kostnaderna för dessa åtgärder: förbrytaren, offret eller samhället i sin helhet. Detta klargöres bäst med ett exempel: låt oss antaga att man vill kraftigt minska på antalet bilstölder. Detta kan man i princip göra på tre sätt: genom att införa och döma strängare straff än tidigare (varvid den ertappade förbrytaren åtminstone på det direkta planet får bära lidandena och „kostnaderna“); genom att öka de

allmänna möjligheterna att uppdaga förbrytare och förbättra den av samhället arrangerade bevakningen (varvid skattebetalarna får stå för kostnaderna); eller genom att ålägga bilägarna skyldighet att använda t. ex. ratt- eller växellås (varvid de potentiella offren svarar för kostnaderna). I den moderna kriminalpolitiken använder man sig naturligtvis av alla dessa medel, trots att man traditionellt *talat* mest om det första — möjligen beroende på den gamla uppfattningen att brottslighet i första hand bör ses som en speciell men likväl utrotbar egenskap hos vissa avvikande individer.

Ofta är dessa olika åtgärder inte heller i praktiken alternativa eller varandra uteslutande: man kan planera också sådana reformer, där man förverkligar flera av de ovan nämnda målsättningarna. När den finska kriminalvårdskommittén, som fick sitt betänkande klart år 1972, påvisade, att man med vissa arrangemang skulle kunna spara in 240.000 fångdagar om året, så skulle denna åtgärd uppenbarligen ha varit ägnad att minska såväl samhällets kostnader som de potentiella förbrytarnas personliga lidande. (Man måste givetvis samtidigt uppskatta i vilken mån den skulle ha varit ägnad att *öka* känslan av otrygghet eller allmänhetens aggressioner mot förbrytare.

Ovan avsedda fördelning av kostnaderna är en *fråga om rättvisa*. Vid genomförandet av systemet är det naturligtvis lättast att ge stor tyngd åt de värden, som de starka och makthavande kretsarna i samhället önskar prioritera. Mycket ser ut att vara beroende av hurudan information man ger om brottsligheten och möjligheterna att påverka den. Också påföljdssystemets „mildhet“ eller „stränghet“ är mycket relativa begrepp, i fråga om vilka den allmänna opinionen kan bearbetas åt såväl det ena som det andra hållet. Däremot är det klart, att ett samhälle, där man inte alls skulle behöva officiella negativa sanktioner för klarläggande av normernas gränser, är en utopi. Vid sidan av medicinsk behandling av avvikande personer och belöning av dem som följer normerna kommer vi åtminstone under överskådlig framtid att använda negativa sanktioner, som det då också är klarast att benämna straff.

Verkställandet av sanktioner i frihet kommer säkert att kvarstå som ett alternativ. I arsenalen av sanktioner i frihet behöver vi därför också sanktioner av repressiv art — alltså straff. Det är naturligt att fråga sig i vilken mån dessa påföljder kan vara alternativ till de gamla frihetsstraffen.

Sanktioner i frihet

Man kan naturligtvis först fråga sig vilka sanktioner i frihet som överhuvudtaget kommer i fråga. Härvid borde man inte låsa

sig vid det traditionella systemet; i princip borde man allvarligt överväga varje påföljdsalternativ, som kan verkställas utanför anstalterna och som med tanke på våra nuvarande värderingar inte skulle verka för strängt. Man kunde i princip tänka sig t. ex. följande sanktioner:

- böter
- enskild varning av polisen och åklagaren
- anteckning i register
- uppskov med verkställandet av straffet och avlägsnande av det efter en bestämd tid
- förlust av vissa medborgerliga rättigheter
- förlust av någon speciell rättighet som tillkommer vederbörande
- normerade arbetsprestationer eller deltagande i undervisning
- begränsningar i användningen av fritiden
- begränsningar rörande vistelseorten inom landet
- landsförvisning

En del av dessa påföljder — som har uppräknats ovan endast för att förhindra diskussionen att begränsa sig till de påföljder som är på modet för ögonblicket — är inte i och för sig främmande för vårt system. En del av dem brukar man kalla skyddsåtgärder; en del av dem är administrativa eller informella påföljder. Den ovan framställda förteckningen visar emellertid å andra sidan, hur svårt och främmande för våra nuvarande väst-europeiska värden det är att hitta på lämpliga i frihet verkställbara straff, som inte skulle verka alltför konstgjorda, ojämna eller milda och där kontrollmöjligheterna inte redan på för hand skulle te sig alltför små.

I själva verket återstår det endast några få lämpliga påföljder. Den bästa av dem är för närvarande utan tvivel bötesstraffet. Det är i många avseenden ett utmärkt sanktionsmedel i dagens samhälle, i synnerhet om möjligheten till förvandlingsstraff avskaffas. Det är skäl att i framtiden öka dess användning¹⁾.

Men användningen av bötesstraff lämpar sig naturligtvis inte för alla situationer. Även om man i detta sammanhang inte beaktar den fåtaliga grupp av verkligt farliga förbrytare, som bör isoleras på anstalt för lång tid, och likaså förbigår resonemanget om i vilken mån respektive lands kriminalpolitiska kultur kräver att förbrytare av allmänpreventiva skäl döms till anstaltsstraff, så återstår det åtminstone ett par sådana grupper, för vilka användandet av böter ej lämpar sig: ungdomar utan förvärvsarbete och arbetslösa alkoholister. Enligt nuvarande uppfattning borde

¹⁾ I denna framställning behandlas bötesstraffets för- och nackdelar inte närmare, eftersom det är föremål för en särskild diskussion vid samma möte.

den senare gruppen i första hand bli föremål för olika stöd- och hjälpåtgärder i stället för straff. De unga utgör däremot en stor och problematisk grupp bl. a. därför att fängelsevistelse anses ha en speciellt ogynnsam verkan på unga personer. För dem behövs det alltså en sådan sanktion som inte är skadlig ur individualpreventiv synpunkt men som inte heller enbart stannar „på pappret“.

Kontrollanmälan

Vad skulle en sådan påföljd då innebära? Den borde uppenbarligen uppfylla åtminstone följande krav:

- den borde vara ett straff, som inte ens indirekt skulle leda till anstalt
- den skulle inte av det allmänna rättsmedvetandet få upplevas som alltför mild, som om de unga skulle släppas mer eller mindre utan påföljder
- den skulle inte få kräva stora personella eller ekonomiska resurser eftersom dessa borde sparas för det system som skall skapas för förbrytare som är i behov av direkt hjälp
- den borde helst inte kräva specialutbildad personal
- den borde helst gå att verkställa enkelt och schematiskt och gärna också snabbt.

Det är inte lätt att hitta en lämplig påföljd om man ger sig till att söka efter alldeles nya möjligheter. Om man däremot använder ett gammalt medel förefaller lösningen relativt enkel. Som straff skulle uppenbarligen bäst — eller i brist på bättre — lämpa sig *skyldighet att anmäla sig vid bestämda tider*, till exempel en gång i veckan eller varför inte också oftare för en bestämd myndighet. Detta straff skulle man kunna kalla t. ex. „kontrollanmälan“ eller „straffanmälan“. Det skulle vara fråga om en fullständigt rutinmässig åtgärd, som i ingen händelse skulle få blandas ihop men vård, understöd eller hjälp — alla dylika uppgifter skulle skötas på annan plats och av andra personer. Kontrollanmälan skulle man kunna verkställa där det mest praktiskt låter sig göras, alltså alltid i närheten av vederbörandes hem, skola eller arbetsplats, och med den dömdes medgivande skulle man kunna påbörja den genast efter underrettens utslag, varigenom man skulle eliminera den nackdelen, att påföljderna verkade först efter flera månader när den unga personens situation har fullständigt förändrat sig.

Verkställandet av kontrollanmälan skulle man i princip kunna anförtro åt vilken förvaltningsmyndighet som helst. Inom ett nordiskt system skulle den uppgiften emellertid naturligtast tillkomma polismyndigheterna eller kanske särskilda för ändamålet grundade myndigheter i de största bosättningscentra. *Den skulle*

inte i någon händelse få blandas ihop med den nuvarande övervakningen av villkorligt dömda och inte heller med motsvarande barnskyddsåtgärder, eftersom den helt och hållet skulle sakna de element av vård och stöd som ingår i dessa och utgör deras huvudidé. För omhändertagandet av den skulle man därför inte heller behöva någon särskilt utbildad tjänstemannakår, utan endast personer som tar emot anmälningar. All den vård som nu förtiden ingår i probation-systemet skulle skötas på annan väg, i form av social service.

En dylik ny påföljd har — visserligen under annan benämning — föreslagits av den finska kriminalvårdskommittén, som ett alternativ till att de unga förbrytarna placeras i anstalter, antingen fängelse eller speciella ungdomsanstalter. Kontrollanmälan kan anses lämpa sig för sådana normalfall, där det inträffade brottet inte hänger samman med någon djupare karaktärstörning och där det inte heller är fråga om ett vårdbehov som beror på missbruk av narkotika eller andra liknande orsaker. I bruktagandet av påföljden skulle förutsättas, att domstolen skulle kunna analysera situationen och nå en sådan lösning, som inte skulle föra ett från den vanliga medelförbrytaren alltför mycket avvikande klientel till kontrollanmälanens område.

Efterstraffen — behövs de?

Ovan har flera gånger konstaterats, att man som andra huvudföremål för kriminalvården i frihet allmänt ser de personer, som frigivits från fängelse och andra med dem jämförbara anstalter, och som blir förordnade övervakning för tiden för den villkorliga friheten (prövotiden). Naturligtvis är också en dylik påföljd, villkorlighet med därtill hörande övervakning, i verkligheten en negativ påföljd. Den är mildare än anstaltspåföljden, men strängare än genomsnittsmedborgarens vistelse utanför anstalten. Den är alltså till sin karaktär ett „*efterstraff*“ för att använda den finska kriminalvårdskommitténs terminologi.

Man har ofta ansett det vara klart att en villkorligt frigiven fånge behöver övervakning. Man har naturligtvis sett det som en åtgärd med två funktioner: en kontrollerande och en hjälpande. Kontrollövervakningen har gamla traditioner. Redan vid sekelskiftet omnämndes den i Finland i en då tämligen ny lag i den primitiva form, att polisen hade att övervaka att den frigivne höll sig kvar på orten. Den egentliga övervakningen, med därtill hörande möjligheter att förordna en speciell person till övervakare och ge den övervakade förhållningsregler om hans privata angelägenheter och levnadsvanor intogs i lagen mycket senare. Emellertid syntes också däri tidens stämpel. Vid tiderna för tillkomsten av de villkorligt frigivnas övervakningssystem fanns det

åtminstone inte i Finland ännu något vårdssystem av nuvarande slag med differentierad alkoholist- och lösdrivarebehandling; därför behövdes det naturligtvis en person, till vilken all behandling av den frigivne fången koncentrerades. Först senare har man tagit i bruk ett nätverk av konkurrerande system, så att man nuförtiden kan konstatera att den frigivna fången i bästa (eller sämsta) fall är föremål för flera olika kontrollörers omvårdnad, som alle övervakar honom så gott de hinner.

Skall kriminalvårdsövervakningen uppfattas endast som en kvarbliven rest av äldre tankesätt? Saken förhåller sig sannolikt inte så. Den har bevarats därför, att den åter har fyllt flera funktioner: med hjälp av den har man kunnat „tilläggsstraffa“ en frigiven som annars skulle ha förefallit att komma undan alltför lätt. Och när man samtidigt via den har kunnat ge honom vård och hjälp så har man antagit att man så på bästa möjliga sätt kan förhindra återfallsbrottslighet.

Övervakningssystemet för frigivna fångar har i olika länder och också i de olika nordiska länderna utvecklats olika. Finland har befunnit sig i en såtillvida speciell situation, att det i Finland aldrig har kommit att bildas någon omfattande övervakarkår för fullvuxna fångar vid sidan om polismyndigheterna. Härav har åter följt, att efterövervakningen i Finland verkligen har varit av kontrollerande karaktär, ett „efterstraff“ utan åtminstone någon officiell inblandning av vårdande drag. Vård och hjälp har skötts skilt för sig. Vi har undersökt, huruvida den kontrollerande övervakningen har motsvarat de förväntningar, som man uppställt för den när man antagit att den skulle hindra återfallsbrottslighet. En experimentell kriminologisk undersökning, som utförts i samarbete med polismyndigheterna har visat att övervakningen inte har någon i denna bemärkelse positiv betydelse. Den förhindrar med andra ord inte återfallsbrottslighet och är inte ur denna synpunkt sett någon ändamålsenlig påföljd. Huruvida den har varit en rättvis påföljd är givetvis en värderingsfråga som man måste besvara på basen av respektive lands kultur och där rådande värden. För egen del skulle jag tro, att den allmänna opinionen i de nordiska länderna inte längre betraktar tillägsbestraffandet av frigivna fångar som rättvist. Redan i ett föredrag som hölls år 1968 föreslogs att den obligatoriska övervakningen av fångar som blivit villkorligt frigivna skulle avskaffas.¹⁾ Detta föreslog också den finska kriminalvårdskommittén i sitt ovan nämnda betänkande.

¹⁾ Föredraget har senare publicerats: *Kettil Bruun*: Slopa övervakningen efter fängelsestraff. I antologin *Nestius*: I stället för fängelse, Stockholm 1970.

Övervakning av villkorligt frigivna

Som jag i början konstaterade har kriminalvård i frihet som ord en tvetydig innebörd. Man vill ge ordet delvis positiva associationer och stöda en utveckling, där det förenas med vård och hjälpverksamhet. I verkligheten har vissa negativa bitoner kvarstått i begreppet „kriminalvård i frihet“. Också använt i betydelsen av vård, hjälp och behandling har det i praktiken snarare inneburit en principiell strävan än en förpliktelse att hålla verksamheten på en bestämd nivå. Den hjälpverksamhet som förekommit tenderar att äga rum på *givarens villkor*: så att man inrymt ett visst tvång att ta emot hjälp i kombination med ett förtäckt hot mot dem som inte visar vilja till samarbete.

Det klientel, för vilket den hjälp som ges i samband med efterstraff har stått till buds, har uppenbarligen oftare än andra förbrylargrupper varit i behov av hjälp. Detta är naturligt, eftersom samhället genom sitt sanktionssystem själv har skapat en sådan situation, där de normala förbindelserna till samhället har brutits. På grund av omständigheternas tvång — för att undvika återfall — men också som ett resultat av samhällets dåliga samvete har man till efterstraffet fogat olika rehabiliteringsmöjligheter, eller i alla fall planerat att åtminstone i viss utsträckning foga dylika därtill. Som hjälpgivare eller åtminstone förmedlare av hjälp har härvid fungerat samma myndigheter, som haft till uppgift att verkställa efterstraffen i frihet, dvs. övervakningen och kontrollen.

Det är naturligt, att de villkorligt frigivnas övervakare (i de länder där de utgör en speciell yrkesgrupp) mycket ofta varit medvetna om det dilemma, som de har hamnat i när samhället av dem kräver en dels kontrollerande och dels hjälpande och stödande övervakning. Beroende på övervakarnas personlighet och den allmänna inställningen på orten har de betonat ömsom den positiva och ömsom den negativa målsättningen eller försökt balansera mellan båda. En dylik situation kallas „rollsambandning“: samma person ges förpliktelser, som leder åt olika håll och samtidigt riktar sig mot samma föremål, varvid han har svårt att klara av situationen på önskat sätt. Just såhär har det uppenbarligen gått för den hjälpverksamhet som kopplats till efterstraffet och som erbjuds på givarens villkor.

Social service i stället för frivård

Men finns det andra möjligheter? Utan tvivel finns det sådana. Så är fallet både för den händelse man vill bevara övervakningen i form av efterstraff och om man vågar avskaffa övervakningen. I det följande behandlar jag endast det sistnämnda alternativet, som jag själv stöder. Hjälpverksamhet bör ses i ett nytt ljus.

I själva verket är det inte ens nödvändigt att använda de lätt patriarkaliska benämningarna vård eller understöd, eftersom man lika bra kan tala om social service. De frigivna fångarna bör bli föremål för sådan social service, att de klarar sig över den kritiska frigivningssituationen. För detta ändamål behövs det inte något dyrt och byråkratiskt övervaknings- eller övervakarsystem. Den frigivna fången bör sättas i samma situation som vilken som helst medlem i samhället. Han bör själv besluta om han behöver social service och han bör själv också kunna avstå från den. Han behöver information om de möjligheter som står honom till buds när han friges, men han måste själv kunna välja om han utnyttjar dessa möjligheter eller ej.

Detta åter förutsätter, att den person som svarar för den sociala servicen, är en annan än den som kontrollerar efterstraffen (som eventuellt fortfarande ingår i systemet). Servicesystemet skulle skötas av samhällets allmänna serviceinstanser, eller i fall det av någon anledning är nödvändigt under en övergångsperiod, av specialserviceinstanser som skulle användas av i synnerhet kriminalvårdens klienter. De ifrågasvarande serviceformerna skulle å andra sidan inte skilja sig mycket från de nuvarande: i främsta rummet skulle uppenbarligen liksom nuförtiden befinna sig anskaffandet av arbete, ordnade av bostad, kontaktande av olika myndigheter och vården av personliga psykiska problem. Skillnaden skulle emellertid vara den, att den som svarar för dessa serviceformer inte skulle ha nånting att göra med straff eller straffhot.

I den nordiska kriminalpolitiken har det ofta sagts, att brottsligheten till en viss utsträckning är en oundviklig konsekvens av det mänskliga samhällets sätt att fungera och att det därför också alltid finns förbrytare. Detta leder till tilläggskonstaterandet, att förbrytarna i samhället uppträder i en bestämd „roll“, där de klarlägger normernas verkliga gränser och sålunda upprätthåller straffhotets verkan. Åtminstone i förhållande till alla de brottslingar, som tack vare tur eller egen skicklighet har klarat sig utan straff, kan man betrakta dem som i viss bemärkelse syndabockar; många av oss torde vara beredda att underteckna också den tanken, att förbrytarna i vårt nuvarande samhälle axlar syndabockens börda av ställföreträdande lidande också för dem, som tack vara mera tursamma förhållanden har besparats från fängelse-erfarenheter. På basen av denna ideologiska utgångspunkt kan man för att lindra det individuella lidandet av rättviseskäl unna de frigivna fångarna samma förmåner, som ges dem som återvänder till samhället från t. ex. sinnessjukhus eller andra vårdanstalter. Till detta slutresultat kommer man också när man tänker på verksamheten i det nuvarande utbildnings-samhället, där den förbrytare som satts i fängelse hotas av en

mångfaldig sanktionskumulation i form av t. ex. förlust av arbete och bostad, förlust av körkort eller avbrytande av utbildningsmöjligheter. Det behövs alltså ett bevarande och kraftigt effektiverande av de nuvarande sociala serviceformerna.

När man gör upp kriminalpolitiska reformplaner medges det ofta att själva tanken är riktig men påstås å andra sidan att det inte finns råd till reformer. I det nuvarande välfärdssamhället uppfattas inte kriminalpolitiken som en sådan primär målsättning för vilken man skulle vara beredd att offra resurser på annat håll. Den ovan föreslagna effektiviseringen av den sociala servicen kan man se som en sådan from men i praktiken omöjlig förhoppning. Därför är det skäl att här speciellt betona, att *de förslag, som gjorts ovan, inte skulle öka utan minska de kostnader som kriminalpolitiken åsamkar*. Det nuvarande övervakningssystemet är nämligen oerhört dyrt jämfört med det ovan skisserade alternativet. Anförtroende av den kontrollerade övervakningen till polisen och det totala avskaffande av efterstraffen skulle innebära verkligt märkbara inbesparingar i både personresurser och förvaltningskostnader i allmänhet.

Denna gång står alltså inga ekonomiska hinder i vägen för en reformering av systemet. Däremot torde det vara att vänta svårigheter från annat håll. Den största besvärligheten utgöres troligtvis av de konservativa, låsta attityderna. Det är svårt att förändra övervakningen eller avlägsna den helt och hållet om det är övervakningen som har givit hela systemet det innehåll som uppfattas som mest väsentligt. Det är så gott som omöjligt att visa för en hel yrkesgrupp att den borde se sina uppgifter i en fullständigt ny belysning.

Den finska kriminalvårdskommittén försökte ta reda på om det fanns några forskningsresultat som skulle visa fördelarna med det nuvarande systemet, vilket värde just övervakningen har inom det nuvarande systemet och huruvida någon bestämd typ av övervakning är bättre än andra. De enda klara resultaten var de, där man konstaterade att den materiella hjälpen, alltså socialservicen, korrelerade mest positivt med anpassningsresultaten. Eftersom tillgångarna alltid är begränsade kan man härav dra den slutsatsen, att resurserna i främsta rummet borde riktas på sådana områden, innan vilka man kan anta att man får de bästa resultaten: bostads- och arbetsplatservice. Uppgiften kommer emellertid inte att vara enkel. Åtminstone i de nordiska länder, där det för närvarande finns en stor grupp av yrkesövervakare, riktar sig dessa personers „vested interests“ kraftigt mot förändringar. Officiellt kommer man i diskussionen att föra fram åtminstone följande påståenden:

- förbrytarna vänder sig inte frivilligt till dem som skulle ge hjälp
  - de bästa får hjälp, de sämsta och mest hjälpbehövande blir utan
  - om det inte finns sanktioner till förfogande får man ingen att göra nånting, t. ex. att avstå från missbruk av alkohol.
- Dessa påståenden stämmer säkert delvis. Eller rättare: de stämmer helt i fråga om vissa personer. Men inte har man ju nu heller lyckats hundraprocentigt i blandsystemet av tvång och service. Blir ens nu alla hjälpta eller är det de mest hjälpbehövande som får hjälp? Hur mycket resurser går åt enbart till byråkrati? Hur mycket misstro väcker medvetandet om att hjälparen samtidigt är kontrollör hos dem som skall hjälpas.

Bättre än för vår tid har det nuvarande systemet kanske lämpat sig för ett patriarkaliskt samhälle, där man har föreställt sig att övervakarna representerar stränga men välvilliga faders- eller brodersgestalter. Bättre än för nutiden har det lämpat sig för små samhällen där det verkligen i praktiken har varit möjligt att följa med vars och ens utnyttjande av fritiden och flyttande från en ort till en annan. Det har hört till en värld där det inte har existerat många fullständigt motstridiga värden utan endast officiellt godkända gemensamma värdemålsättningar och där det därför har varit möjligt att tvinga de makthavandes värderingar på andra. Men det lämpar sig inte för våra dagars nordiska länder.

Alltså: låt oss avstå från kombinationen av tvång och service men bevara dem inom ramen för separata system:

- tvång i form av kontrollövervakning
- service som erbjudande av *social service* åt dem som friges ur fängelse
- vi behöver både tvång och service — men administrerandet av detta tvång och denna service skall omhändertas av *olika* myndigheter.

Inkeri Anttila.